

BŘECLAV-POHANSKO VIII. HOSPODÁŘSKÉ ZÁZEMÍ CENTRA NEBO JEN OSADY V BLÍZKOSTI CENTRA?

Petr Dresler



BŘECLAV-POHANSKO VIII.
HOSPODÁŘSKÉ ZÁZEMÍ
CENTRA NEBO JEN OSADY
V BLÍZKOSTI CENTRA?

Mgr. Petr Dresler, Ph.D.

Publikace vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR „Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti zázemí centra?“ (reg. č. P405-12-P150). Její vydání bylo podpořeno projektem Grantové agentury ČR „Mezi Velkou a přemyslovsou Moravou. Archeologie kolapsu a oživení raně středověké společnosti“ (reg. č. P405/12/0111).

Recenzovali:

Mgr. Branislav Kovár, PhD.

PhDr. Marian Mazuch, Ph.D.

OBSAH

| | |
|--|-----------|
| PŘEDMLUVA | 8 |
| 1. ÚVOD | 9 |
| 2. POHANSKO JAKO CENTRUM | 10 |
| 2.1. Struktura a systém | 11 |
| 2.1.1. Hrad | 12 |
| 2.1.2. Předhradí a podhradí | 14 |
| 2.1.3. Funkce centra | 14 |
| 2.1.4. Chronologie | 17 |
| 2.2. Pohanské systémy a Pohansko v systému | 21 |
| 2.3. Surovinová/zdrojová základna Pohanska | 24 |
| 2.3.1. Kámen | 25 |
| 2.3.2. Železo | 25 |
| 2.3.3. Zemina | 26 |
| 2.3.4. Dřevo | 27 |
| 2.4. Přírodní prostředí | 27 |
| 2.4.1. Vegetace nivy | 27 |
| 2.4.2. Vývoj reliéfu | 28 |
| 2.4.3. Archeologický pohled na nivu a její hospodářské využití | 30 |
| 2.4.4. Pedologická situace v okolí | 35 |
| 2.5. Hospodářské zázemí Pohanska – aktuální model | 37 |
| 2.6. Populace Pohanska | 41 |
| 2.6.1. Metody odhadu velikosti populace | 42 |
| 2.6.1.1. Paleodemografie | 42 |
| 2.6.1.2. Osídlená plocha | 42 |
| 2.6.1.3. Obytné jednotky | 42 |
| 2.6.1.4. Obránci opevnění | 43 |
| 2.6.2. Odhady počtu obyvatel raně středověkých center | 43 |
| 2.6.2.1. Valy u Mikulčic | 43 |
| 2.6.2.2. Staré Město / Uherské Hradiště | 44 |
| 2.6.2.3. Libice nad Cidlinou | 44 |
| 2.6.2.4. Ostatní lokality | 45 |
| 2.7. Nový pokus o odhad velikosti populace Pohanska | 46 |
| 2.7.1. Paleodemografie | 46 |
| 2.7.2. Osídlená plocha | 49 |
| 2.7.3. Obytné jednotky | 50 |

| | |
|---|-----------|
| 3. ZÁZEMÍ POHANSKA | 53 |
| 3.1. Prameny | 53 |
| 3.1.1. Sídliště | 53 |
| 3.1.1.1. Kostice – Zadní hrúd | 53 |
| 3.1.1.2. Poštorná – Štoglova jáma | 55 |
| 3.1.1.3. Poštorná – Konopliska/FOSFA | 57 |
| 3.1.1.4. Břeclav – Lány | 59 |
| 3.1.1.5. Bernhardsthal – Aulüssen | 59 |
| 3.1.1.6. Břeclav – Líbivá | 59 |
| 3.1.1.7. Hrušky – Dlouhé odměrky | 59 |
| 3.1.1.8. Ladná – Písečné jochy | 61 |
| 3.1.1.9. Hrušky – Břeclavské jochy | 61 |
| 3.1.2. Pohřebiště | 63 |
| 3.1.2.1. Kostice – Zadní hrúd | 63 |
| 3.1.2.2. Poštorná – Konopliska/FOSFA | 65 |
| 3.1.2.3. Lanžhot – Padělky | 67 |
| 3.1.2.4. Bernhardsthal – Kohlfahrt-Heidfleck | 71 |
| 3.1.2.5. Stará Břeclav – Přední čtvrtky / Zvolenec | 73 |
| 3.1.2.6. Bernhardsthal – Drei Berge | 73 |
| 3.1.2.7. Rabensburg – Tiergarten | 74 |
| 3.1.2.8. Hrušky / Moravský Žižkov – Břeclavské jochy | 76 |
| 3.1.2.9. Ojedinelé nálezy hrobů a pohřebiště v širším okolí | 79 |
| 3.2. Vývoj sídlišť | 79 |
| 3.3. Vývoj a struktura pohřebišť | 83 |
| 3.4. Zdroje a vývoj populace v zázemí | 89 |
| 3.4.1. Starohradištní populace | 91 |
| 3.4.2. Středohradištní populace | 92 |
| 4.1. Metoda prospekce | 95 |
| | |
| 4. PROSPEKCE ZÁZEMÍ | 95 |
| 4.2. Zpracování získaného materiálu | 100 |
| 4.3. Podkladová data | 101 |
| 4.3.1. Kolmé snímkování | 101 |
| 4.3.2. Letecké šikmé snímkování | 103 |
| 4.3.3. Digitální výškopis | 103 |
| 4.4. Etapy průzkumů zájmové oblasti | 105 |
| 4.4.1. Průzkumy 2004–2008 | 106 |
| 4.4.2. Průzkumy 2009–2012 | 107 |
| 4.4.3. Průzkumy 2013–2014 | 111 |
| 4.4.4. Mikrosondáže 2012–2014 | 112 |
| 4.4.4.1. Mikrosondáže v roce 2012 | 114 |
| 4.4.4.2. Mikrosondáže v roce 2013 | 116 |
| 4.4.4.3. Mikrosondáže v roce 2014 | 117 |
| 4.4.5. Detailní analytické průzkumy | 118 |

| | |
|--|------------|
| 4.4.5.1. Kostice – Zadní hrúd | 119 |
| 4.4.5.2. Kostice – Louky od Břeclavska | 121 |
| 4.4.5.3. Ladná – Písčité jochy | 121 |
| 4.4.5.4. Břeclav – Líbivá | 121 |
| 4.4.5.5. Hrušky – Břeclavské jochy | 121 |
| 4.4.6. Geofyzikální prospekce v nivním prostoru okolo Pohanska | 125 |
| 4.5. Analýza prospekce | 129 |
| 4.5.1. Analytická povrchová prospekce | 129 |
| 4.5.1.1. Středohradištní struktury | 133 |
| 4.5.1.2. Mladohradištní struktury | 139 |
| 4.5.1.3. Diskuse | 140 |
| 4.5.2. Mikrosondážní výzkumy | 142 |
| 4.5.2.1. Prostorová analýza | 142 |
| 4.5.2.2. Kvantitativně kvalitativní analýza | 146 |
| 4.5.3. Detailní analytické průzkumy | 150 |
| 5. VÝZKUM SÍDLIŠTĚ V POLOZE NA VČELÁCH | 152 |
| 5.1. Sídelní areály v nivním prostředí | 152 |
| 5.2. Popis lokality | 152 |
| 5.3. Archeologický výzkum | 155 |
| 5.4. Popis nálezové situace | 157 |
| 5.5. Nálezový fond | 163 |
| 5.5.1. Keramika | 163 |
| 5.5.2. Importovaná keramika | 167 |
| 5.5.3. Importy | 168 |
| 5.5.4. Sklo a tyglík | 170 |
| 5.5.5. Železo | 171 |
| 5.5.6. Přesleny | 171 |
| 5.5.7. Brousky a mlýnské kameny | 171 |
| 5.5.8. KPI | 171 |
| 5.6. Chronologie sídliště (spoluautoři John Staeck a Michael Dietz) | 171 |
| 6. VYHODNOCENÍ POVRCHOVÉ PROSPEKCE | 175 |
| 6.1. Interpretace sídelní struktury v nivním prostoru | 175 |
| 6.2. Interpretace sídelní struktury zázemí z pohledu povrchové prospekce | 176 |
| 6.3. Diskuse k povrchové prospekci | 177 |
| 6.3.1. Problém kvantifikace | 177 |
| 6.3.2. Problém chronologické determinace | 180 |
| 7. DISKUSE | 185 |
| 7.1. Zázemí center | 185 |
| 7.1.1. Zázemí na příkladu vybraných raně středověkých center | 188 |
| 7.1.1.1. Staré Město / Uherské Hradiště | 190 |
| 7.1.1.2. Valy u Mikulčic | 195 |

| | |
|--|------------|
| 7.1.1.3. Stará Boleslav | 202 |
| 7.1.1.4. Pobedim | 206 |
| 7.1.1.5. Wolin | 208 |
| 7.1.1.6. Haithabu | 211 |
| 7.1.1.7. Libice nad Cidlinou..... | 211 |
| 7.2. Zemědělství – subsistence..... | 214 |
| 7.2.1. Zemědělské nástroje | 215 |
| 7.2.2. Skladování obilí | 222 |
| 7.2.3. Nároky lidí a nároky na lidi..... | 228 |
| 8. REKONSTRUKCE ZÁZEMÍ | 234 |
| 9. ZÁVĚR..... | 247 |
| 10. LITERATURA | 249 |
| ZKRATKY | 266 |
| SUMMARY | 267 |

Knihu věnuji své rodině.
Manželce Gabriele, dcerám Emě a Adině a synu Mikulášovi.

PŘEDMLUVA

Výzkum hospodářského zázemí Pohanska u Břeclavi nebyl dlouhou dobu mým hlavním předmětem zájmu. Prospekčních akcí v prostoru nad soutokem Moravy a Dyje jsem se účastnil spíše z pozice terénního a počítačového technika. Mým zájmem na plný úvazek byl výzkum opevnění Pohanska. Do roku 2008, kdy jsem dokončil disertaci, mne ani nenapadlo uvažovat o tom, že by se obyvatelé velkomoravského Pohanska vůbec kdy věnovali zemědělské činnosti – v prostředí, kde přece i dnes je při každé povodni minimálně deset centimetrů vody, jen vyvýšený a osídlený areál hradiska je suchý. Až když jsme společně s Jiřím Macháčkem začali řešit vývoj osídlení oblasti po zániku velkomoravského útvaru, jsem začal o řadě stávajících konstrukcí a metod pochybovat. Jednak jsme při výzkumu na lokalitě v Kosticích – Zadní hrúd mnoho velkomoravského materiálu nenacházeli, přestože jsme očekávali, že ho tam bude mnoho, jednak jsme při výzkumu destrukce opevnění zjistili, že se pod povodňovými hlínami neznámého stáří nachází sice tenká, ale vyhovující úrodná půda, ve které jsme nacházeli velkomoravské artefakty. Také jsem začal studovat původ stávajícího modelu, který předpokládá, že se v okolí center nacházejí zemědělské osady, zatímco osadníci chránění hradbami se věnují jen a pouze řemeslné činnosti. A nakonec se objevilo několik nových prací, které k této problematice přistupovaly odlišně a prostřednictvím jiných výzkumných metod. Tato kniha tedy prezentuje jiný úhel pohledu, jiný model hospodářského zázemí. Stejně jako je alternativou ke stávajícímu oblíbenému modelu, může být v důsledku nových nálezů a z nich vyplývajících dat nahrazen.

Knihou by nevznikla bez pomoci řady lidí a institucí. Jen díky finanční podpoře Grantové agentury ČR přidělené projektu (reg. č. P405-12-P150) bylo možné realizovat náročné sondážní práce v nejbližším okolí Pohanska. Nebýt současného vedoucího Ústavu archeologie a muzeologie Jiřího Macháčka a řešitele projektu Grantové agentury ČR (reg. č. P405/12/0111), kniha by nebyla vydána. Nemohu zapomenout na bývalého vedoucího Ústavu archeologie a muzeologie Zdeňka Měřínského, který výzkum podporoval vytvořením dobrého pracovního prostředí. Ze spolupracovníků musím zmínit Pavla Čápa, který byl vždy na Pohansku nápomocen radou a trpělivým nasloucháním. Velkou zásluhu na práci mají studenti archeologie, kteří se účastnili sondáží, prospekcí, laboratorních a dokumentačních prací. Z těch nejaktivnějších bych rád uvedl Vojtěcha Noska, Barboru Machovou, Lukáše Gurského, Margitu Filipovou, Barboru Vrábelovou, Jiřího Grünseisena, Michaelu Přišťákovou, Jana Zemana a Michala Vágnera. Na sondážích a výzkumech lokality Břeclav – Na včelách se podíleli také studenti z Czech-American Archaeological Field School pod vedením Dr. Michaela Dietze a Dr. Johna Staeka z College of DuPage, Glen Ellyn (USA). Děkuji rovněž Miroslavě Pluháčkové a Ireně Loskotové za pomoc ve finálních fázích přípravy vydání. Důležitý je i přínos pracovníků grafického studia Metoda, jež se ujalo sazby, Aleny Benešové, která provedla výbornou jazykovou korekturu, Irmy Charvátové a Tonyho Longa, kteří se postarali o cizojazyčné překlady. Děkuji také Aleně Trojákové, Janě Dvořákové a Aleně Albíniové za snadné proplutí divokými vodami účetní a personální administrativy projektu.

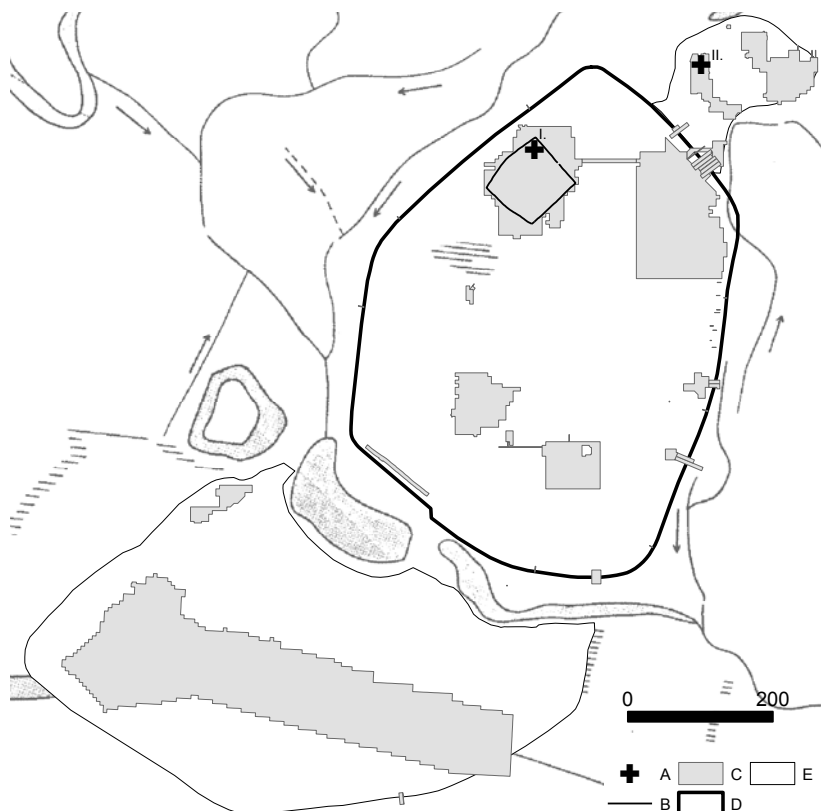
1. ÚVOD

Na velkomoravské hradisko Pohansko u Břeclavi bylo do roku 2003 pohlíženo primárně centralisticky a až na ojedinělé příspěvky, vztahující se spíše na širší region jihovýchodního cípu Moravy (*Dostál 1987; Měřínský 1980*), nebylo nejbližší okolí a zázemí Pohanska vůbec podrobně řešeno. Až výzkum raně středověké osady Břeclav – Líbivá (*Macháček 2001c*) a prediktivní modelování J. Goláně (*Goláň 2003; Goláň – Macháček 2004*) otevřely otázku hospodářského zázemí a byla zahájena systematická analytická povrchová prospekce. Analýza získaných dat pak posloužila k řadě modelů a modelových úvah o struktuře a významu hospodářského zázemí velkomoravské aglomerace i následujícího vývoje v 10. a 11. století (*Dresler – Macháček 2008a, 2008b, 2013*). Všechny hypotézy vycházely z modelu centrální lokality s primární orientací na řemeslnou výrobu, obchod, vojenství a křesťanství. Subsistence centra měla být realizována zásobováním z okolních zemědělských osad, které však nebyly systematicky zkoumány. Zázemí a jeho struktura tak musela být zkoumána právě pomocí povrchové prospekce. Z pořízených dat byla vytvořena struktura interpretovaná jako systém zemědělských osad v tzv. hospodářském zázemí, které bylo vymezeno vzdáleností jedné hodiny pěší chůze do centra.

Pokračující prospekce nejenže tuto strukturu potvrdila, ale především zahus-tila, a ze zajištěných dat vyplývá, že se tato struktura víceméně opakuje i pro mladší období, ale nikoliv pro období starší. Tento poznatek vedl k tomu, že jsem začal pochybovat o smysluplnosti vytvořených modelů a struktur. Moje pochybnosti byly umocněny výzkumem na lokalitě Kostice – Zadní hrúd v letech 2009–2011, kde podle původních představ mělo být jedno ze zemědělských sídlišť zaměřených primárně na zemědělskou produkci směřovanou do velkomoravského centra na Pohansku. Poznatky zjištěné výzkumem podle mne tomuto modelu neodpovídají. Proto jsem se rozhodl provést revizi náleзовého fondu, doplňující prospekce, prospekce v doposud nezkoumaném prostoru údolní nivy a kritickou revizi stávajícího modelu hospodářského zázemí, který je většinou badatelů pro raný středověk bez pochyb akceptován a používán (*Moździoch 1999b; Poláček 2008b*). Základní otázka zněla: Existuje vůbec hospodářské zázemí centra, nebo jsou jen osady v blízkosti zázemí centra?

2. POHANSKO JAKO CENTRUM

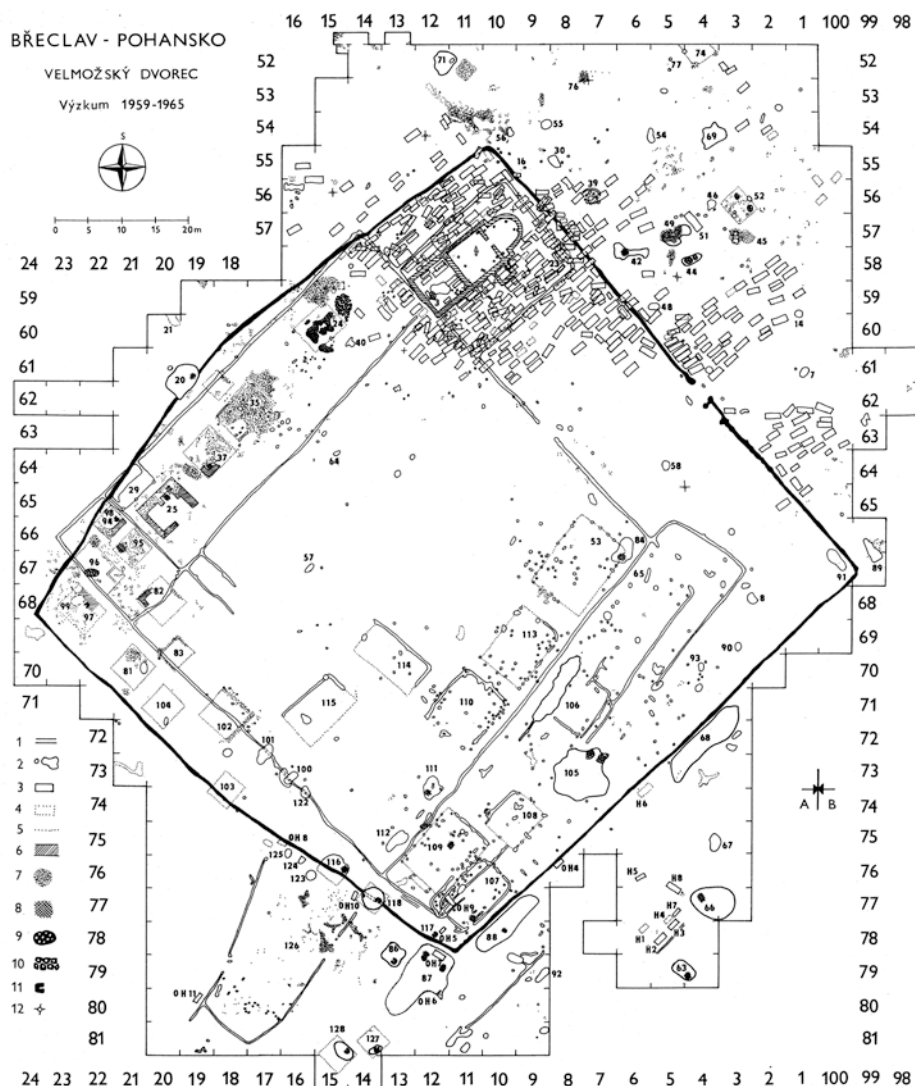
Pohansko u Břeclavi je archeologickými výzkumy zkoumáno již více než 55 let. Za tu dobu byly na lokalitě objeveny stopy osídlení od neolitu až do 11. století. Nejvýraznější stopu zanechali lidé na Pohansku ve velkomoravském období, kdy byla zastavěna a osídlena plocha o výměře minimálně 52 ha. Kompletní přehled výzkumů, včetně publikované literatury, byl prezentován ve speciálních i dílčích pracích (*Dresler 2011b; Macháček 2010; Macháček – Ungermaň 2011*). Vzhledem ke své velikosti a typickým charakteristickým znakům bylo Pohansko od začátku výzkumů řazeno mezi významná centra své doby (*Dostál 1980, 1988; Kalousek 1965*) a poslední komplexní úvahy jeho význam nesnižují a staví jej na úroveň západoevropských center obchodu (*Macháček 2010*). Z hlediska hierarchie raně středověkých opevněných lokalit bylo Pohansko také chápáno jako centrum druhého řádu, středisko lokální správy (*Staňa 1985*). Nověji je v podobných systémech již řazeno mezi lokality první kategorie (*Hulínek 2008*).



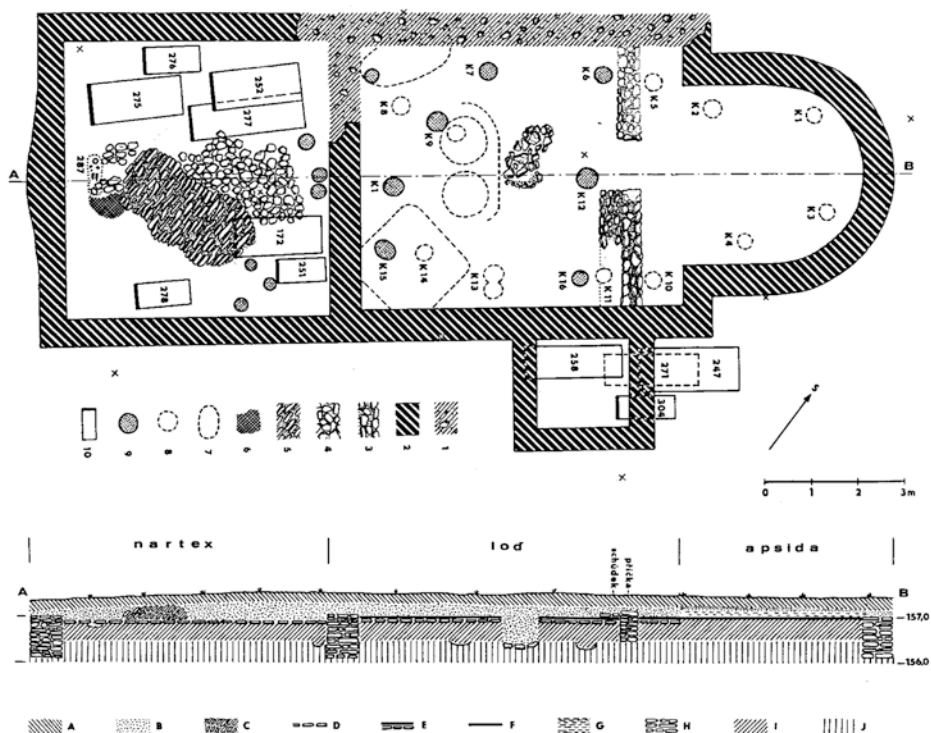
Obrázek 1 – Pohansko u Břeclavi. Hlavní sídlištní areály s vyznačenými plochami výzkumů a sakrálními stavbami. A – kostely; B – opevnění mladší fáze Velmožského dvorce; C – archeologicky prozkoumaná plocha; D – opevnění; E – osídlené areály předhradí.

2.1. Struktura a systém

Rozdělení Pohanska na tři hlavní areály, centrum, jihozápadní a severovýchodní předhradí (Obrázek 1), je založeno na předpokládaném významu vymezených ploch, vyvozeném z přítomnosti nebo absence typických movitých i nemovitých archeologických nálezů. Těmi jsou např. opevnění s čelní kamennou zdí, sakrální stavby, hroby s nálezy dokládajícími přítomnost elit, výrobní objekty a areály. Na to, zda existovaly všechny tyto sídelní areály alespoň po nějakou dobu vedle sebe a zda naše hierarchické dělení je správné, nám může odpovědět vyvážené zpracování získaného materiálu a zejména informací.



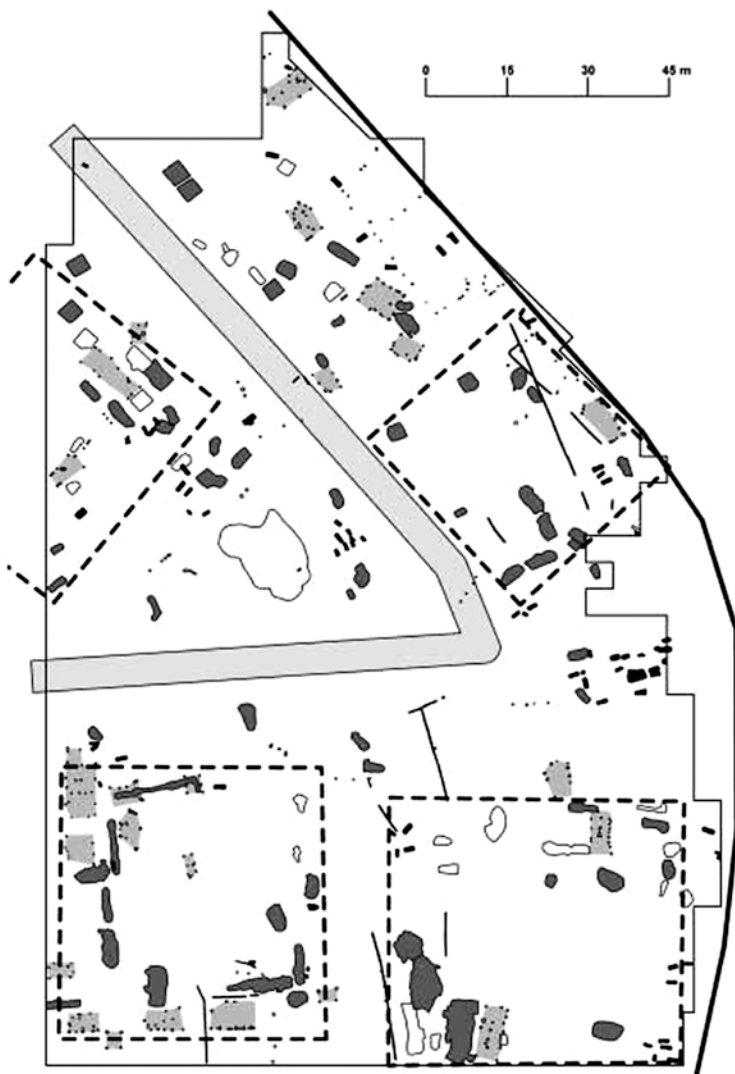
Obrázek 2 – Pohansko u Břeclavi. Velmožský dvorec (Dostál 1975).



Obrázek 3 – Pohansko u Břeclavi. Kostel č. 1 (Dostál 1992).

2.1.1. Hrad

Centrální část, samotný hrad, byla opevněna 6,5 m širokou, 3 m vysokou a 1 970 m dlouhou hradbou s čelní kamennou zdí, jílovitohlinitým násypem zpevněným dřevěnými prvky, na jehož vrcholu předpokládáme dřevěnou palisádu, a vnitřní dřevěnou stěnou (Dostál 1979; Dresler 2011a, 2011b). Uvnitř tohoto areálu se nacházel dřevěnou palisádou opevněný tzv. Velmožský dvorec (Obrázek 2), jehož vzory jsou hledány v prostoru franské říše v tzv. curtis, a který byl jednou přestavovaný a rozšířený až na celkovou plochu 1 hektar (Dostál 1975; Macháček 2005). Areál Velmožského dvorce je rozdělen na část rezidenční, shromažďovací, sakrální, funerální a hospodářskou. Rezidenční část dvorce při severozápadní straně sestává ze skupiny povrchových staveb založených na kamenných podezdívkách, shromažďovací areál je oddělen od rezidenční části prázdným nádvořím a jsou to velké halové stavby na jihovýchodní straně dvorce. Mezi těmito velkými stavbami a palisádou na jihozápadní straně se nacházejí stavby, ve kterých byl pravděpodobně zajišťován běžný hospodářský provoz dvorce. Uvnitř menší ohrady a později v rámci dvorce se nacházel kamenný jednolodní kostel s přílehlým pohřebištěm (Obrázek 3), které zasahuje i mimo vymezený areál a na severovýchodní straně respektuje přístupovou komunikaci do dvorce (Kalousek 1971).



Obrázek 4 – Pohansko u Břeclavi. Struktura sídliště v prostoru Lesní školky (Macháček 2005).

Mimo Velmožský dvorec byla plocha hradu osídlena odhadem stovkou čtvercových usedlostí o velikosti až 40×40 m složených ze zahloubených jam a nadzemních struktur sloupové i srubové konstrukce (Obrázek 4), z nichž určité šest bylo prozkoumáno archeologickým výzkumem a dalších 20 vymezeno na základě geomagnetické prospekce (Macháček 2005). Mezi dvory a vnitřní stěnou hradby se nacházely další povrchové i zahloubené obytné stavby a také skupinky hrobů o maximálně dvanácti jedincích s převažujícími ženskými a dětskými pohřby. Tyto usedlosti jsou na základě starších, současných i mladších analogických případů z prostoru západní a severní Evropy interpretovány jako sídlištní jednotky smíšené obytně-výrobní funkce (Macháček 2008).

2.1.2. Předhradí a podhradí

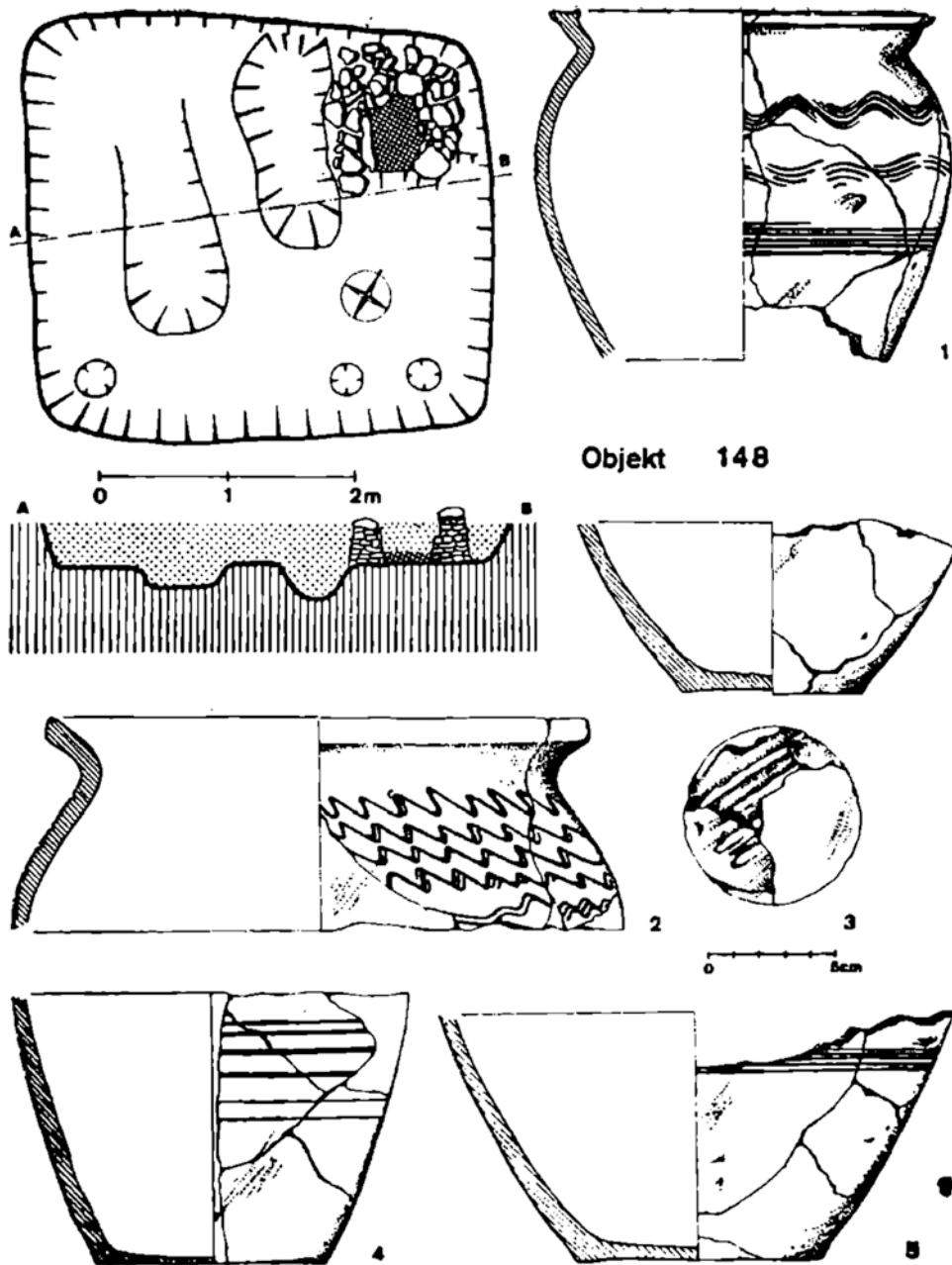
Na Jižním předhradí je typickým obydlím zahloubená zemnice s kamennou pecí v rohu (Vignatiová 1992). Při výzkumu Jižního předhradí byla prozkoumána stovka zemnic a při přepočtu na celou osídlenou plochu lze očekávat v areálu až 300 těchto typických slovanských obytných staveb (Obrázek 5). Není ovšem vyloučeno, že jedna rodina využívala zemnice dvě, případně mohly být některé z nich využívány jako dílny, a to i přesto, že z Jižního předhradí není mnoho dokladů řemeslné výroby (Dresler – Macháček – Přichystalová 2008). Archeologický výzkum Jižního předhradí probíhal ve druhé polovině 70. let 20. století metodou záchranného výzkumu, a tak není vyloučeno, že nadzemní struktury mohly uniknout pozornosti. Předhradí byla zřejmě opevněna jenom lehkými konstrukcemi, případně jenom symbolicky vymezena např. násypem nebo lehkou palisádou jako v případě Jižního předhradí, kde byla východní a jihovýchodní strana takto ohraničena (Staeck 2011).

Výzkumy Severovýchodního předhradí byly až do roku 2008 většinou záchranného charakteru, pouze v první polovině 70. let se zřejmě F. Kalousek pokoušel na severním okraji areálu rozsáhlými odkryvy zachytit další kostel (Dostál 1978). Ten se podařilo objevit až v roce 2006 (Obrázek 6). Severovýchodní předhradí s nedávno objeveným kamenným kostelem a přilehlým pohřebištěm má obdobnou strukturu zástavby jako centrální část, tj. převládají nadzemní stavby s ojedinělým výskytem zahloubených zemnic, které stavbám v některých případech zřejmě předcházely a před výstavbou nadzemní části byly úmyslně zlikvidovány a zasypany (Čáp et al. 2010; 2012; Dostál 1978).

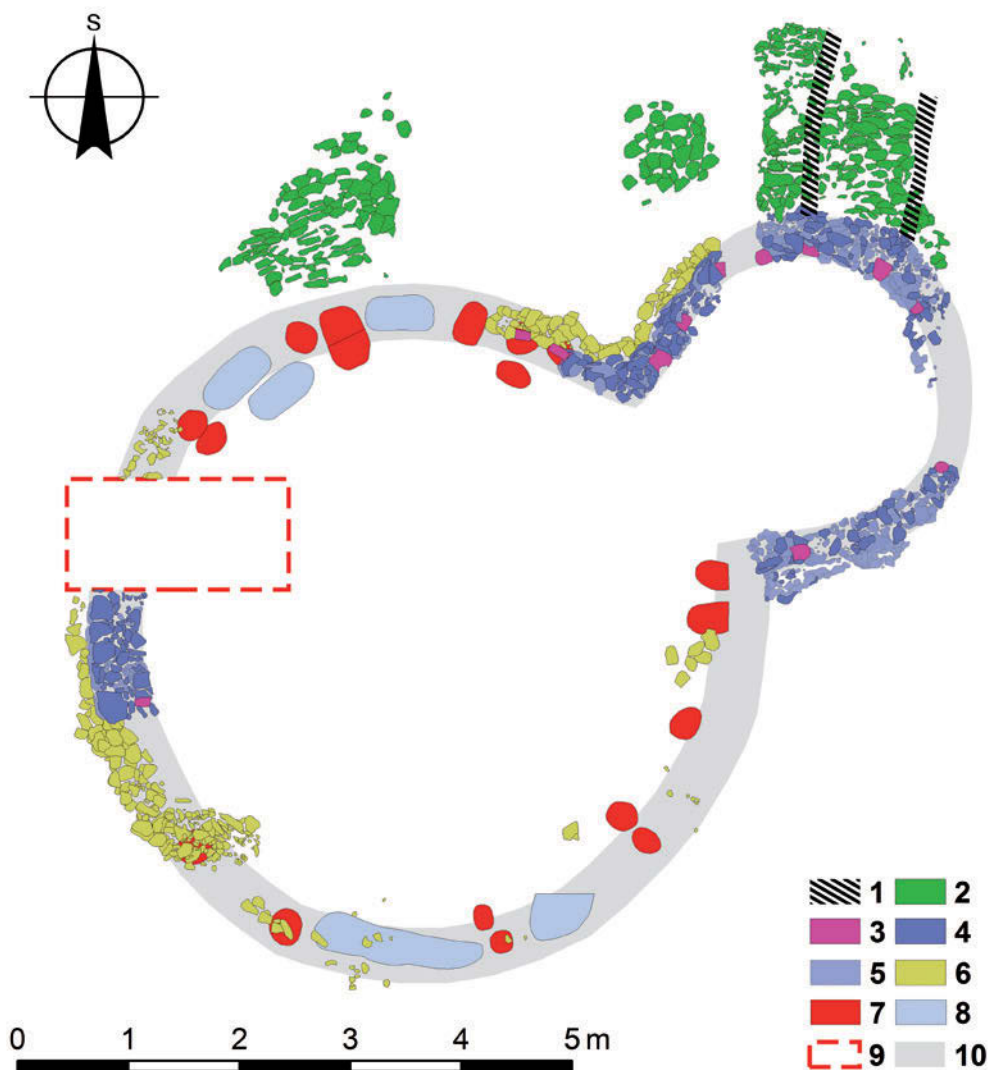
Nově objevené areály severně od předhradí a východně od hradu jsme na základě analogie ze sousední lokality Valy u Mikulčic označili jako podhradí. Na rozdíl od většiny areálu hradu a předhradí byly povrchové stavby postaveny na starších povodňových hlínách nebo na slabě vyvinutém humusovitém horizontu. Zahloubené obytné objekty nebyly prozatím identifikovány ani sondážemi ani geofyzikální prospekcí. Definitivnímu vymezení těchto areálů brání skutečnost, že je většina z nich překryta 0,2–0,3 m tlustou vrstvou povodňových hlín a jílu neznámého stáří. Informace získané archeologickým výzkumem jedné z identifikovaných poloh nás však nutí zrušit tuto předběžnou interpretaci. Podle posledních informací jsou tyto polohy, minimálně v trati Na včelách, výrazně mladší než osídlení centra a předhradí.

2.1.3. Funkce centra

Význam Pohanska nespočíval jen v jedné funkci, ale podle J. Macháčka se v něm setkávalo několik rovin, systémů, jejichž existence byla v daném období závislá na vedoucí, respektive vládnoucí složce velkomoravské společnosti. Pohansko bylo zřejmě úmyslně lokováno tak, aby kontrolovalo vstup do jádra útvaru a přechod přes řeku Dyji. Přepokládáme, že Jižní předhradí bylo již na opačné straně řeky a centrum se svou téměř 2 km dlouhou hradbou bylo nepřehlédnutelnou citadelou a reprezentativní vstupní branou. Existence minimálně dvou kamenných kostelů ukazuje na jeho důležitou funkci lokálního církevního centra, přičemž jeden z kostelů sloužil k pohřbívání přední rodiny, u níž na základě nalezených artefaktů není vyloučen jejich přímý vztah



Obrázek 5 – Pohansko u Břeclavi. Jihozápadní předhradí. Zemnice s kamennou pecí (Vignatiová 1992).



Obrázek 6 – Pohansko u Břeclavi. Severovýchodní předhradí. Kostel č. 2 (legenda viz Macháček et al. 2014).

k některým pohřbům v Mikulčicích a dalším významným velkomoravským lokalitám nejen na Moravě (Čáp et al. 2012). Dále se předpokládají i specifické obchodní funkce Pohanska, a to nejen existence trhu, na kterém byly směňovány kromě lokálních produktů i komodity dálkového obchodu – zřejmě šlo především o předměty pro speciální potřeby panovníka –, čímž by se Pohansko řadilo mezi tzv. emporia, tedy centra mezinárodního a dálkového obchodu, jakými byly lokality Ipswich, Hamwic apod., v tomto případě ovšem suchozemská (Macháček 2010, 473–518).

Předpokládá se také výrazné rozdělení Pohanska do funkčních areálů: Velmožský dvorec je považován za klíčový, vedoucí areál, ve vnitřním opevněném prostoru se

měl v prostoru Lesní školky nacházet řemeslnický, výrobní, areál. Jižní předhradí je interpretováno jako sídlo vojenské družiny druhého řádu sloužící k obraně hradiska a v případě potřeby mělo být povoláváno do vojenských akcí (*Vignatiová 1992, 97*). Toto poněkud striktní rozdělení je silně ovlivněno hierarchizačními a systematizačními tendencemi typickými pro pravěkou a raně středověkou archeologii. Problematiku Velmožského dvorce, jeho předloh, významu a role ve velkomoravské sídelní struktuře ponechme stranou. Jeho ojedinělost, minimálně na území Moravy, neumožňuje výraznější kritický pohled. Interpretace areálu v Lesní školce jako řemeslnického více-méně vychází z představ B. Dostála, který jeho výzkumu věnoval většinu svého organizačního působení na Pohansku z pozice vedoucího, ale jeho zpracování moderními prostředky a pomocí statistických metod provedl až J. Macháček (*Macháček 2001b, 2002, 2007*). Ten v souladu s názorem B. Dostála směřuje do Lesní školky koncentrovanou řemeslnickou výrobu – kovářství, kostařství, textilnictví. Zde měla ve specializovaných dílnách probíhat intenzivní výroba pro potřeby vládnoucí složky. Nakolik je možné interpretaci výzkumu v Lesní školce vztáhnout i na další prozkoumané areály, je věcí další analýzy. Jisté je, že doklady specializované řemeslné výroby na dalších plochách centrálního areálu postrádáme. Je tedy řemeslnický areál centrem specializované výroby, nebo se podařilo prozkoumat usedlosti nezbytných řemeslníků, kteří zde, stejně jako na starších i mladších centrálních místech, zajišťovali nezbytný servis pro obyvatele a okolí? Kovářství je sice specializovaná činnost, kterou se podařilo doložit prozatím jenom na hradiscích (*Klíma 1985*), ale v oblastech bez centrálních lokalit kovářskou výrobu také neznáme.

Jižní předhradí je výjimečné ze tří hledisek: hlavní obydlím je zemnice, je zde vysoký počet nálezů militarií a zemědělského náradí. Původní představy o zemědělské osadě na předhradí velmi záhy autorka výzkumu J. Vignatiová změnila a osadu přiřkla vojenské družině druhého řádu. Sama však uvádí, že tito „bojovníci druhého řádu“ nebo „vítěz“ byli napůl zemědělci a napůl bojovníci, a to i přesto, že v historických pramenech šlo spíše o pěšáky než jezdce, kteří podle nálezů zřejmě na předhradí byli hlavní vojenskou složkou. Tito „vítěz“ měli být také plně závislí na obživě z vlastního hospodářství, i když měli být odměňováni podílem z kořisti (*Vignatiová 1992*). Podle posledních názorů je tato situace také velmi blízká mladšímu případu z Míšně a Merseburgu, absence řemeslnických nástrojů, polotovarů či stop po výrobě je dokladem toho, že se zde neprovozovala řemeslná výroba stejná jako v případě Lesní školky (*Dresler et al. 2008*). Jiná výroba, kterou předpokládá J. Vignatiová, spíše běžného domácího charakteru, není vyloučena.

2.1.4. Chronologie

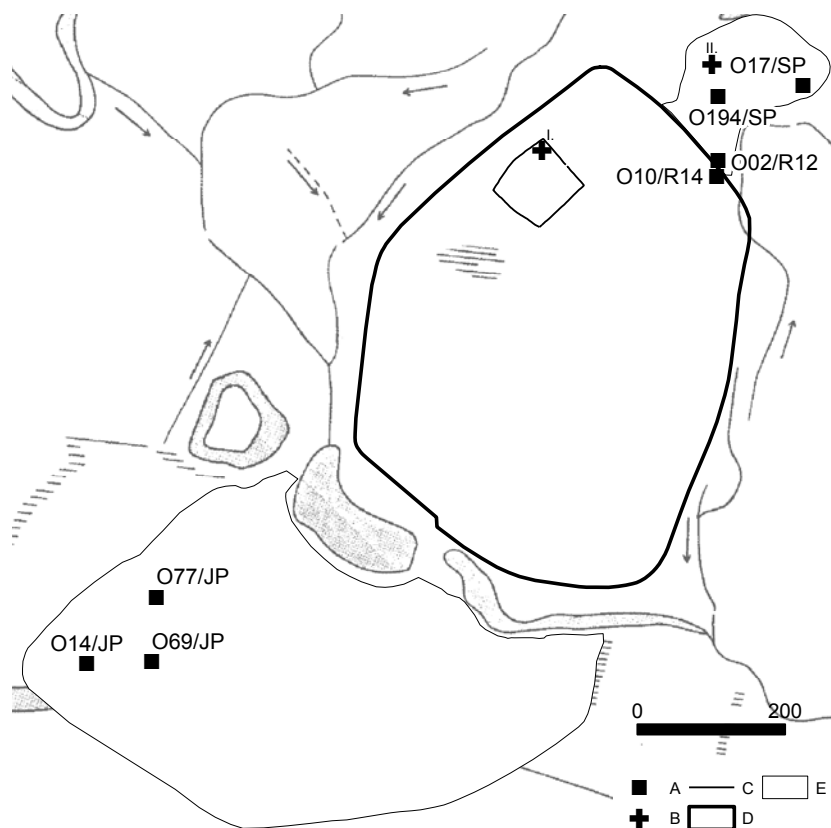
Časové vymezení existence Pohanska je v současnosti založeno na dendrochronologických datech a na analýze archeologického materiálu, především keramiky. Nálezy dřev nebo uhlíků vhodných k dendrochronologické analýze nejsou časté a bohužel jejich získání je bez systematického nebo revizního výzkumu opevnění dílem náhody. Vodohospodářské úpravy z přelomu 70. a 80. let 20. století a velmi malé srážky v posledních letech způsobily, že hladina spodní vody je dlouhodobě na nízké úrovni, což by se mohlo stát příčinou shnití dřevěných konstrukcí nejenom studní,

ale i dosud nezkoumaných a neobjevených mostních konstrukcí v zaniklých korytech Dyje. I tak lze bezpečně říci, že výstavba Pohanska, vnitřní zástavby i opevnění, je záležitostí 70. a 80. let 9. století (*Dresler – Humlová – et al. 2010*). Problematická je chronologie Velmožského dvorce. Původní představy B. Dostála o existenci starší fáze dvorce již v první polovině 9. století s počátkem někdy mezi roky 820 a 840 byly založeny na odhadu trvanlivosti palisádového opevnění dvorce a počátku pohřbívání na pohřebišti okolo kostela, které mělo začít až po příchodu byzantské misie. Opevnění starší fáze Velmožského dvorce měla zaniknout společně s hradbou, jejíž zánik byl původně podpořen objevem zemnice O10/R14b, kde se u kamenné pece v keramické nádobě nacházel depot železných předmětů, datovaných do blatnicko-mikulčického horizontu. Mladší fáze Velmožského dvorce měla vzniknout až při výstavbě kostela po roce 863/864 a zaniknout mezi lety 890 a 910 (*Dostál 1979*). Nová dendrochronologická datování posunují počátky hradby i vnitřní zástavby až do druhé poloviny 9. století.

Hůře jsme na tom se stanovením doby zániku osídlení Pohanska, respektive velkomoravského osídlení. V porovnání s nedalekými Mikulčicemi nebyly doposud na prozkoumané ploše identifikovány stopy po útoku nebo nalezení nepietně uložení jedinci, tak jako je tomu právě v případě mikulčických Valů (*Mazuch 2012b*, 144). Ani široce pojaté výzkumy destrukce opevnění nepřinesly průkazné stopy po dobývání či pozůstatky obránců. Na vnitřní straně řezu R11, jde o severovýchodní úsek opevnění oddělující centrum od Severního předhradí, byly sice pod destrukcí hradby na její vnitřní straně nalezeny kusy lidského skeletu, lebka a páteř, ale vzhledem k chybějícím horním a dolním končetinám je zřejmé, že mrtvola se nacházela na tehdejším povrchu delší dobu a byla roztahána zvířaty a až později byla překryta destrukcí hradby (*Dresler 2011b*, 139).

Obdobné stopy katastrofy, jaké známe z Mikulčic (*Mazuch 2012b*), na Pohansku nebyly shledány, i přesto, že některé objekty zanikly požárem a jejich obyvatelé si své vybavení již nevyzvedli. Těchto případů máme na Jižním i Severním předhradí několik (obj. 14/JP (*Vignatiová 1992*, 43); 77/JP (*Vignatiová 1992*, 43); možná obj. 479/JP (*Vignatiová 1994*); obj. 17/SP (*Dostál 1983*, 180); asi také obj. 194/SP), a v centrální části prozatím pouze jeden případ (obj. 10/R14b (*Dostál 1977–1978*) (Obrázek 7)). Jejich obdobný charakter, popelovitá výplň a především vysoký podíl železných předmětů ukazují na to, že v určitém okamžiku došlo ve většině případů k požáru, který stavby zničil, a to současně s takovou událostí, která znemožnila obyvatelům návrat zpět na sídliště a vyzvednutí pro ně jistě životně důležitých předmětů ze spáleniště (Obrázek 8). V případě objektů z Jižního předhradí je J. Vignatiová toho názoru, že obyvatelé zemnic, ve kterých zůstalo vybavení, se nevrátili např. z bojové výpravy, jak usuzuje z charakteru sídliště a jejich obyvatel (*Vignatiová 1994*, 77). Je to jedna z možných variant zániku nejenom těchto objektů, ale i celého velkomoravského osídlení Pohanska, která ovšem neřeší otázku nebojové části obyvatelstva, např. žen, dětí a starých obyvatel, kteří museli na lokalitě zůstat. Převažující nálezy ztrátových či zlomkových artefaktů ukazují na možnost, že Pohansko v době, kdy jej nebylo v projektované podobě třeba, mohlo být jeho obyvateli poklidně vysídleno.

Každopádně Pohansko nebylo opuštěno úplně, jak dokládají nálezy keramiky tzv. mladohradištního rázu v prostoru opuštěného kostela ve Velmožském dvorci, který byl obýván ve druhé polovině 10. století (*Dostál 1973–1974*), případně na přelomu 10. a 11. století (*Balcárková 2013*). Vzhledem k předpokládanému funkčnímu významu lokality v pojetí J. Macháčka, tj. jako možného obchodního emporia a centra specializované řemeslné výroby, je reálné, že většina obyvatel opustila Pohansko po kolapsu velkomoravského systému v prvním desetiletí 9. století, kdy absence nejvyšší elity jednak nevyvolávala poptávku po reprezentativních předmětech a zkolabovaný systém nebyl schopen takovou koncentraci obyvatel organizovat, chránit a udržet na místě. Dobu, po kterou existovalo velkomoravské hradisko na Pohansku ve své nejrozvinutější podobě, je možné vymezit obdobím od 70. let 9. století maximálně do počátku prvního desetiletí 10. století. Poněkud jiná situace platí pro prostor Severovýchodního předhradí, kdy již zbytek Pohanska nebyl zřejmě osídlen. V absolutních hodnotách lze předpokládat dobu trvání „velkomoravského“ Pohanska v rozmezí 40, maximálně 50 let. To je velice krátká doba ke sledování změn nejen ve hmotné kultuře, ale i vztahů s okolím.



Obrázek 7 – Pohansko u Břeclavi. Zahloubené objekty s celými železnými artefakty ve výplni. A – objekty; B – kostely; C – opevnění mladší fáze Velmožského dvorce; D – opevnění; E – osídlené areály předhradí.